ՍԻՐԱՐԴԻ ՏԼՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՄԱՆՐԱԿԱՐԶԱԿԱՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆ ՄԸ

Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի հաւաքածոյին գեղարուեստական մատեաններէն մին է թիւ 278 Աւետարանը։ Իր գուցակին մէջ հայր Ց. Տաշեանը արդէն նշանակած էր որ այս ձեռագրի գլուխները եւ նկարները ճարտար գրչի մը գործն են, բայց մինչեւ ցարդ ատոնք հայ մանրանկարչութեան հետ զբաղողներու ուշադրութենէն վրիպած են։ Հանդէս Ամսօրեայի յօրելեանին առթիւ կը նուիրեմ այս ուսումնասիրութիւնը՝ իբր արտայայտութիւն իմ գնահատութեանս այն բարձր ծառայութեան, զոր Մխիթարեան հարք մատուցած են հայագիտութեան։

Ձեռագրին մէջ երկու կարճ յիշատակարաններ գրչին եւ ստացողին անունները կու տան։ Թղ· 101բ· «Ձերջանիկ եւ զաստուածապատուական քահանայն Կարապետ եւ գնայրն իւր Մարգարէ աղաչեմ յիշել ի Տէր Ցիսուս, ամենայն վայելողք սորա եւ աւգտեալք։ Նաեւ զգրող սորա զՍիմոն ամենամեղ քահանայ եւ զիմս ամենայն, եւ Աստուած զձեզ յիշէ ի բարին· ամէն»։ Թղ· 157ա· «Զկարապետ աղաչեմ յիշել ի Տէր Աստուած եւ Աստուած ձեզ ողորմեսցի»։ Այս կարապետը երկրորդ ստացողը ըլլալու է, որովհետեւ Թղ· 101բ· առաջինին անունը քերուած եւ «զկարապետ եւ զհայրն իւր Մարգարէ» անոր տեղը գրուած են։ Թղ· 157ա· ի յիշատակարանի գրչին ալ նախորդէն մի քիչ կը տարբերի։ Գրչութեան եւ նկարներուն ոճէն դատելով Աւետարանը ԺԳ· դարու վերջի կամ ԺԴ· դարու սկիզբի Կիլիկեան ձեռագիր մըն է։ Այդ չերջանին քանի մը Սիմոն անուն գրիչներ ծանօթ են։ Սիմոն մը Ակների վանքը թուղթ կը կոկէր 1273 թուին[1]։ 1306ին Կիպրոս աշխատող Լեւոն գրիչը յիշել կը խնդրէ իր ուսուցիչը՝ Կոստանդին քահանայն «եւ զեղբայրն զՍիմոն քահանայ գանհատ գրիչ, որ եւ մանկապոյն խակակոտոր եղեւ» (Երուսաղէմ, թիւ 1033, Սպմոսարան, էջ 387)։ 1319ին Սիսն գրիչ մը կիլիկիա ընդօրինակած է Երեւանի Մատենադարանի թիւ 3658 Ցայսմաւուրքը[2]։ Բայց բաւական տուեալներ չունինք վիեննայի Աւետարանի Սիմոն գրիչը վերեւ յիշուածներէն մէկուն կամ միւսին հետ նոյնացնելու համար։

Աւետարանը գրուած է հատ հատ մագաղաթի վրայ, մէկական եւ կանոնաւոր բոլորգիր գրչութեամբ։ Սկիզբը կան Եւսեբի թուղթը եւ համաբարբառները զարդարուն խորանները։ Զորս Աւետարանիչներու պատկերները իրենց Աւետարաններուն սկիզբը դեռեզուած են եւ 44 փոքր տեսարաններ արտաքին կամ ներքեւի լուսանցքներու վրայ գծուած են։ Դժբախտաբար մատեանը վերակազմուած ատեն լուսանցքները կտրուած են, այնպէս որ շատ անգամ նկարներուն գլխէն կէսը կորսուած է։ Ստորեւ կու տամ նկարներուն ցանկը՝

Թղ· 2բ–3ա, Եւսեբի թուղթը, Թղ· 4բ–5ա, կանոնք ա եւ բ, Թղ· 6բ–7ա, կանոնք բ–ե, Թղ· 8բ–9ա, կանոնք զ–թ, Թղ· 10բ–11ա, կանոն ժ։

Թղ· 13բ· Մատթէոս աւետարանիչ։ — Թղ· 14ա· Սկզբնաթերթ, եւ հետեւեալ լուսանցազարդերը։ Թղ· 15բ· Ցովսէփի տեսիլը (Ա, 20)։ Թղ· 16բ· Մոգերու երկրպագութիւնը, կը մնան միայն՝ Մարիամ, մանուկը գլխկը նստած եւ վերը խոշոր աստղ մը (Բ, 11)։ — Թղ· 18ա· Մանկանց կոտորածը (Բ· 16)։ — Թղ· 19բ· Մկրտութիւն, կը մնան միայն Ցիսուս, Մկրտչէ ձեռքը եւ պատնէն, որ երկինքէն վար կը թռի (Գ, 16)։ — Թղ· 20ա· Փորձութիւն, կը մնան միայն՝ սատանան եւ Ցիսուսի ձեռքը (Դ, 5)։ — Թղ· 58բ· Տաճար մը եւ մէջը պետրոսի կխտանդրին (ԺԶ, 17–18)։ — Թղ· 69բ· Զեբեդեայ որդիք եւ իրենց մայրը, Ցիսուսի մարմինը կտրուած է (Ի 20)։ — Թղ· 70բ· Երիքովի կոյրերը ծնրադրած, Ցիսուսի ձեռքը եւ զմբ–

[1] Հ· Ա֊ճառեան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատոր Բ, Երեւան 1948, էջ 522, թիւ 10։

[2] Լ· Ս· Խաչիկեան, ԺԳ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, Երեւան 1950, էջ 160–61։

քը միայն կը մնան (Ի· 30)· — Թղ· 83բ· Գալուստն Որդւոյ մարդոյ (ԻԴ· 29–31)· — Թղ· 85ա· Իմաստուն եւ յիմար կոյսերը (Իե· 10–11)· — Թղ· 92ա· Ցիսուս կ'աղօթէ (ԻՋ· 39)· — Թղ· 92բ· Ցուդայի մատնութիւնը (ԻՋ· 47)· — Թղ· 97ա· Պիղատոս ձեռքերը կը լուայ, կը մնան միայն՝ ծառան, անօթ մը եւ Պիղատոսի ձեռքերը (Իե· 24)։

Թղ· 102բ· Մարկոս աւետարանիչ· — Թղ· 103ա· Սկզբնաթերթ եւ հետեւեալ լուսանցանկարները։ Թղ· 120բ· Գլխատում Ցովհաննէս Մկրտչի, գլուխը գրեթէ ամբողջապէս կտրուած է (Զ· 27)· — Թղ· 121բ· Աստաքեաները նաւուն մէջ (Զ· 45)· — 128բ· Ալլակերպութիւն, կը մնան միայն՝ Ցիսուս եւ երկու աստքեաղները (Թ· 1)· — Թղ· 135բ· Մուտն յԵրուսաղէմ, կը մնան միայն՝ իշուն, մասի մասը, երախայ մը, եւ հրէայք երուսաղէմի առջեւ (Ժ· 46ի քովը նկարուած, փոխանակ ԺԱ· 8ի)· — Թղ· 155բ· Սուրբ կին մը ի գերեզմանի (ԺԶ· 5–6)։

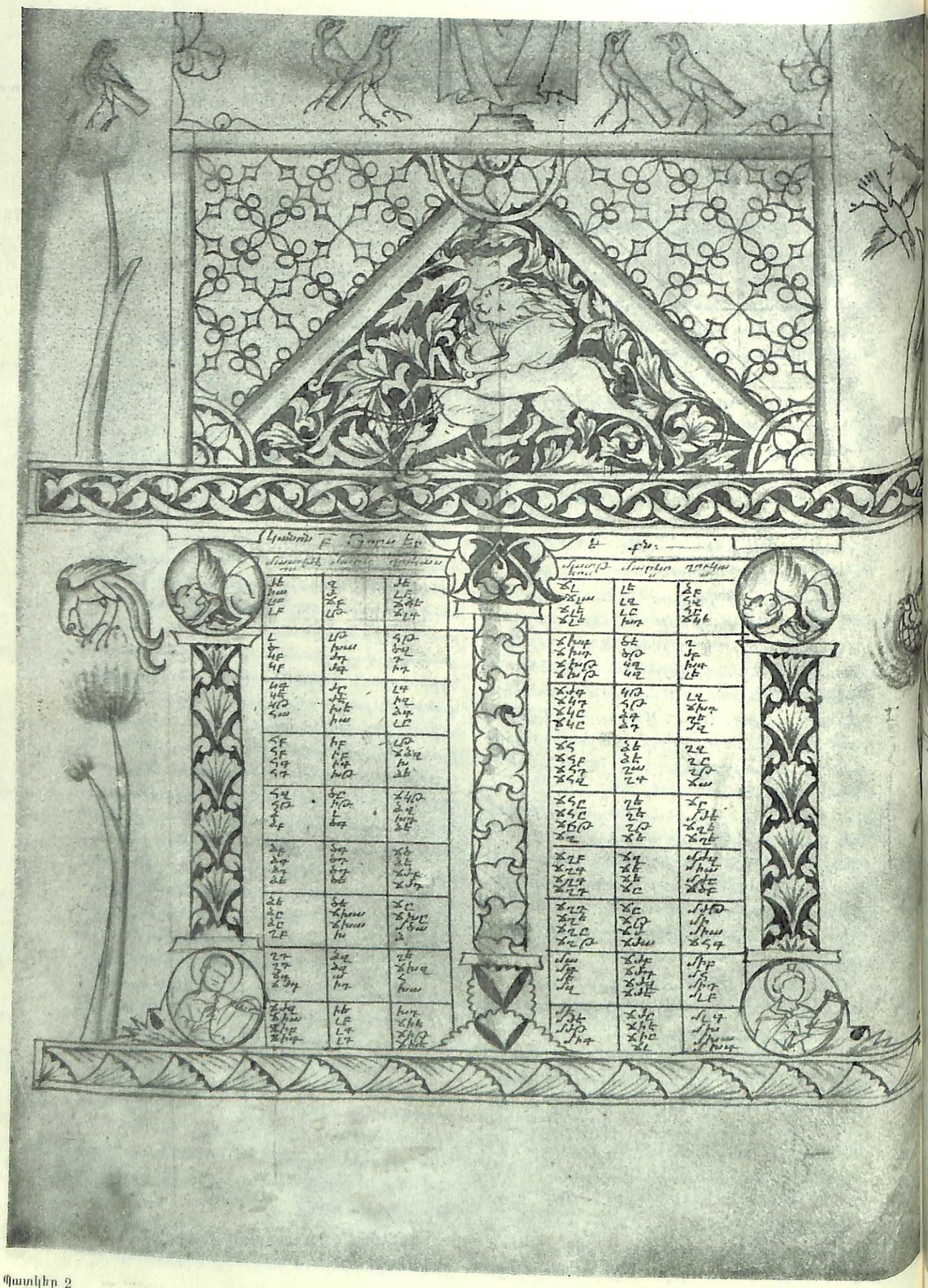
Թղ· 158բ· Ղուկաս Աւետարանիչ· — Թղ· 159ա· Սկզբնաթերթ, եւ հետեւեալ լուսանցանկարները։ Թղ· 160ա· Աւետումն Զաքարիայի, հրեշտակը կտրուած է (Ա· 11)· — Թղ· 161ա· Աւետում, Մարիամը կտրուած է (Ա· 26)· — Թղ· 162ա· Մարիամ եւ Եղիսաբեթ (Ա· 39)· — Թղ· 163բ· Զաքարիայ Ցովհաննու անունը կը գրէ (Ա· 63)· — Թղ· 165ա· Հովիւներուն աւետումը (Բ· 9)· — Թղ· 166բ· Քառասնօրեայ ընծայումն ի տաճար, կը մնան միայն՝ Մարիամ եւ Ցիսուս մանուկը (Բ· 22)· — Թղ· 226ա· Ցիսուս եւ Զաքէոս, ծառը մասամբ եւ Զաքէոսը մասամբ կտրուած են (ԺԹ· 5)· — Թղ· 246բ· Համբարձում (ԻԳ· 38ի քովը նկարուած)։

Թղ· 248բ· Ցովհաննէս աւետարանիչ եւ Պրոխորոն· — Թղ· 249ա· Սկզբնաթերթը եւ հետեւեալ լուսանցանկարները։ — Թղ· 250ա· Հայր Աստուած եւ գլուխը Ցիսուս մանուկ (Ա· 18)· — Թղ· 253ա· Հարութիւնը ի կանա, կը մնան միայն՝ Ցիսուս եւ թակոյկ մը (Բ· 7)· — Թղ· 277բ· կոյր մը, ծնրադրած, (Թ· 1)· սուս գրեթէ ամբողջովին կտրուած է։ — Թղ· 283ա· Ցարութիւն Ղազարու, Ղազարոս կտրուած (ԺԱ· 1)· — Թղ· 290բ· Ոտնլուայ, Ցիսուս կտրուած (ԺԳ· 1)· — Թղ· 291բ· Ցիսուս բազմեալ (ԺԳ· 12)· — Թղ· 302բ· Մատնութիւն, կը մնան միայն՝ Ցիսուս եւ գեղին գնգած գլոնուրի մը ձեռքերը (ԺԼ· 6)· — Թղ· 303ա· Պետրոս Մալքոսի ականջը կը կտրէ (ԺԼ· 10)· — Թղ· 303բ· Սիմովն Պետրոս (ԺԼ· 15)· — Թղ· 304բ· Պետրոս կրակին մօտ նստած (ԺԼ· 25)· Թղ· 305ա· Պիղատոս նստած, Ցիսուսը կըտած է (ԺԼ· 34–35)· — Թղ· 306ա· Զինուորները Ցիսուսը կը ծաղրեն (ԺԹ· 5)· — Թղ· 307ա· Խաչելութիւն, կը մնան միայն՝ Ցիսուս եւ Մարիամ (ԺԹ· 17)· — Թղ· 309ա· Ցիսուսէ խաչէն վար առնուելը, կը մնան միայն՝ Մարիամ եւ Ցիսուսի գլուխը եւ ալ թեւը (ԺԹ· 38)· — 309բ· Թաղում (ԺԹ· 41)· — Թղ· 310բ· Մարիամ Մագտաղինացի ծնրադրած, Ցիսուսը կտրուած է (Ի· 13)· — 311ա· Ցիսուս փակեալ դրան առջեւ (Ի· 19)· — Թղ· 311բ· Թովմասի թերահաւատութիւնը, կը մնան միայն Ցիսուս եւ Թովմասի ալ ձեռքը (Ի· 26–27)։

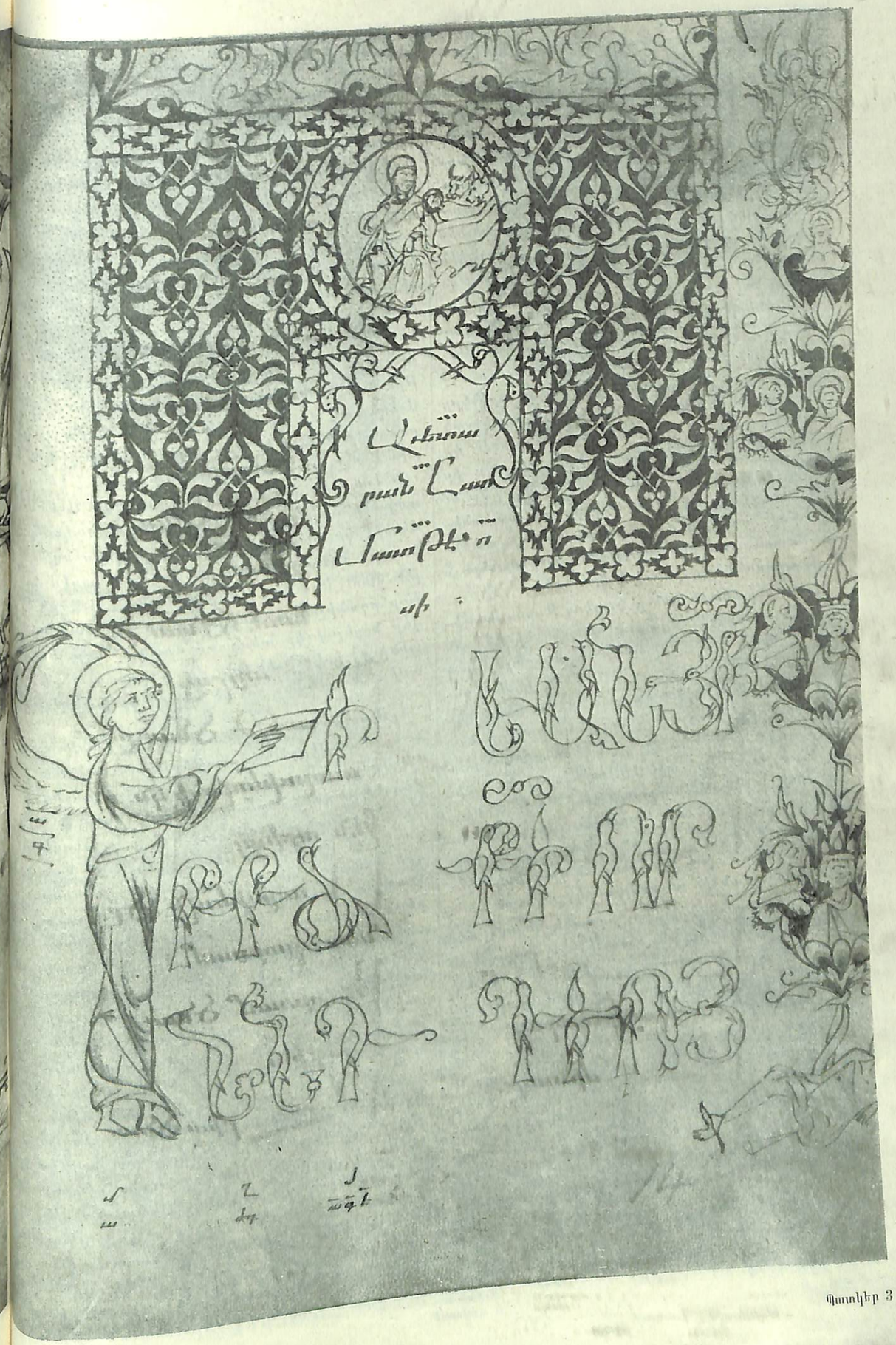
Բոլոր նկարները մանուշակագոյն ներկով ուրուագծուած են՝ աւետարանիչներուն գլուխները կարմիր կամ կապոյտ գլխարկներու ծալքերը կարմիր կամ կապոյտ ներկով արուած են (նկար 1), իսկ խորաններու եւ կիսախորաններու զարդերը կարմիր եւ կիսախորաններու զարդերը կարմիր յատակի վայ գծուած են։ Լուսանցանկարները, որոնք երբեմն ընթերցուածներուն սկիզբը կը պատնէն, բայց աւելի յաճախ այդ տեսարանները վերաբերող տողերուն մօտ։ Ծագկոզը իր արուեստին տէր մէկն է, մարմիններուն շարժուձեւները կենդանի կերպով գիտէ պատկերացնել, միայն քանի մը գիծերով։ Իր զարգացած ուրուագծելու ոճը յաճախ կը տեսնուի ԺԳ· եւ ԺԴ· դարերու Կիլիկեան ձեռագիրներու մէջ։ Ցիշենք քանի մը օրինակներ որոնք գէթ ծանօթ են։ Երեւանի Մատենադարանի գրեթէ 345 Աստուածաշունչը, 1270ին Բարսեղ գրչի կողմանէ գրուած Ցովհաննէս Աբգայեղեցի համար։ Լոնտոնի Բրիտանական Թանգարանի գրեթէ Or. 10960 Աւետարանը, զոր Թորոս Վահկացի գրած է 1295էն առաջ։ Հարվարտ համալսարանի Houghton Մատենադարանի թիւ 3 Աւետարանը, 1291ին Սիս գրուած Վասիլ քահանայի կողմանէ։ Երուսաղէմի թիւ 1033 Սաղմոսարանը, 1306ին Կիպրոս գրուած Լեւոն երէցի կողմանէ եւ նոյն մատենադարանի թիւ 1946 նոր կտակարանը, 1310ին Սկեւռա գրուած Ցովհաննէս գրչի կողմանէ։

Վիեննայի Աւետարանի խորաններուն եւ կիսախորաններուն զարդերը ընդհանուր առ-

© National Library of Armenia

Պատկեր 2

Պատկեր 3

© National Library of Armenia

մամբ կը համապատասխանեն այդ ժամանակի Կիլիկեան ձեռագիրներու զարդածականի ձեւերուն, կան սակայն մի քանիներ, որոնք աւելի հազուագիւտ են: Այս կարգին են խաբանները արտաքին սիւներու կլոր խոյակները եւ խարխանները: Խոյակներուն բոլբանկները աւետարանիչներու խորհրդանիշները կը պարփակեն՝ Թղ· 2բ–3ա, հրեշտակին ղլուխը, Թղ· 4բ–3ա, առիւծը, (նկար 2) Թղ· 6բ–7ա, եղը եւ Թղ· 8բ· արծիւ մը: Միւս խոյակները կիսաւարտ են եւ բոլորակը դատարկ կը մնայ: Առաջի վեց էջերուն՝ (Թղ· 2բ–7ա) խարխանները բոլորակներուն մէջ տառերու մարզարէներուն կիսանդրինները զծուած են: Առանց անուններուն նշանակուած չեն, բայց մի քանին իրենց հազուածէն կը ճանչցուին, օրինակի համար Դանիէլը իր փոքր դղակովը (նկար 2), կամ Դաւիթը եւ Սողոմոնը (Թղ· 7ա) արքայական զգեստներով՝ առաջինը մօրուսաւոր, երկրորդը երիտասարդ: Հետեւեալ էջերուն խարխանները բոլորակները դատարկ կը մնան:

Կիլիկեան ձանօթ ձեռագիր Թորոս Ռոսլինը, երբեմն մարգարէներուն կիսանդրին նկարած է խորաններուն կիսաբոլորակ լիւնեդին (lunette) մէջ: Վիեննայի Աւետարանի ծագկոցին ընդարձակ ձեւը տակէ կը տարբերի եւ աւելի կը նմանի Կիլիկեան ուրիշ վարպետի մը պատկերազարդած ձեռագրին: Երեւանի Մատենադարանի թիւ 9422 չքեղ Աւետարանին մէջ, խորաններու էջերուն, մէն մի խարիսխի վրայ կը տեսնենք մարգարէ մը, ձեռքը մագաղաթի թերթ մը բռնած, իսկ խոյակներուն վրայ երկերկու կամ առանձին սուրբեր ներկայացուած են[3]:

Աւետարանիչներու պատկերներուն մէջ նորութիւններ չկան, աւելի հետաքրքրական են սկզբնաթերթերու զարդերը: Մատթէոսի եւ Ղուկասի Աւետարանի առաջին տառը աւետարանիչին խորհրդանիշէն կազմուած է, հրեշտակ եւ եզ, ինչ որ սովորական է այդ դարուն: Բայց Մարկոսի առաջին տառին համար առիւծ մը եւ հրեշտակ մը իրար դիմաց կանգնած են: Թորոս Ռոսլինը ընդհանրապէս առիւծը առանձին կը ներկայացնէ, բայց 1268ին ծագկած Աւետարանին մէջ (Երուսաղէմ, թիւ 3627) Ցիսուս առիւծին վրայ կեցած է եւ երկու ձեռքերով անոր թեւերը կը բռնէ: Այս տիպարը, փոքր տարբերութիւններով, կրկնութիւն մըն է Գրիգոր Ակռաեցիի Աւետարանին (Երեւան, Մատենադարան, թիւ 311, 1066 թուի, եւ Լեմպէրգի Աւետարանին մէջ (1197/8 թուի) գծուած «Ս» տառին, մինչ Վիեննայի Աւետարանին Մ տառը կը պահուի տարբեր խումբի մը պատկանող ձեռագիրներու մէջ: Ասոնք են, վերեւ յիշուած Երեւանի թիւ 9422 Աւետարանը, Յովհաննէս Արքայեղբօր համար գրուած երկու Աւետարաններ (Երեւան, Մատենադարան թիւ 5524, Վաշինկթոն, Freer Gallery, թիւ 56·11), ԺԳ·դ դարու պատկանող ուրիշ Աւետարան մը եւս, Երեւան, Մատենադարան, թիւ 2629, եւ վերջապէս Երուսաղէմի թիւ 1950ը, որ 1316ին Տարսոն գրուած է Լեւոն Լապրցիի կողմանէ: Յովհաննէսի Աւետարանի սկզբնատառի «Ի»ն ալ սովորական ձեւերէ կը տարբերի եւ կը նմանի այս նոյն խումբի ձեռագիրներէն ոմանց (Երուսաղէմ, թիւ 1950, Երեւան, թիւ 2629 եւ 9422): Զորս խորհրդանիշները համախմբուած են՝ վարէն վեր նայելով կը սեւնանք մարդը, եզը եւ արծիւը, իսկ «Ի»ին կոր մասը կազմուած է առիւծէն որ եզան բռնած դիրքը կը խածնէ:

Մանաւանդ ուշադրութեան արժանի է նաեւ Մատթէոսի սկզբնաթերթի լուսանցազարդը ուր բուսական հիւսուածքի մը տակ Յեսսէի «ծառը» ներկայացուած է (նկար 3): Եսայիի մարգարէութիւնը՝ «Եւ ըղխեսէ զաւազան յարմատոյն Յեսսեայ եւ ելցէ ծաղիկ արմատոյ անտի: Եւ հանգիցէ ի վերայ նորա Հոգի Աստուծոյ» (ԺԱ· 1), միջնադարեան արուեստի մէջ ընդհանրապէս հետեւեալ կերպով կը պատկերացուի: Յեսսէ պառկած կը քնէ, իր կողէն կը բարձրանայ ծառ մը, որուն կոճղը եւ ճիւղերը Քրիստոսի նախնիներուն եւ մարգարէներու պատկերներով զարդարուած են: Ծագումով այս եւրոպական պատկեր մըն է եւ ԺԱ· դարէն եւ մանաւանդ ԺԲ· դարէն սկսեալ բազմաթիւ օրինակներ ծանօթ են, իսկ հայ արուեստի մէջ այսպիսի պատկեր մը մինչեւ ԺԹ դարէն սկսեալ կը գտնուի: Ռոսլինի եւ ընդհանրապէս Հռոմկլայի դպրոցի մինչեւ ցարդ ծանօթ Աւետարաններուն մէջ Յեսսէի «ծառը» չկայ եւ բազմատարած օրինակները անդամ մը եւս տարբեր խումբի ձեռագիրներու մէջ կը գտնուին, վերեւ յիշուած Երեւանի թիւ 2629 եւ 9422 Աւետարանները, Երուսաղէմի թիւ

[3] Հին հայկական մանրանկարչութիւն, Երեւան, 1952, պատկ· 31:

Պատկեր 4

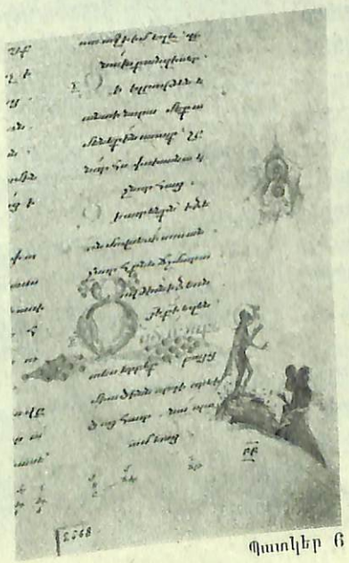
Պատկեր 5

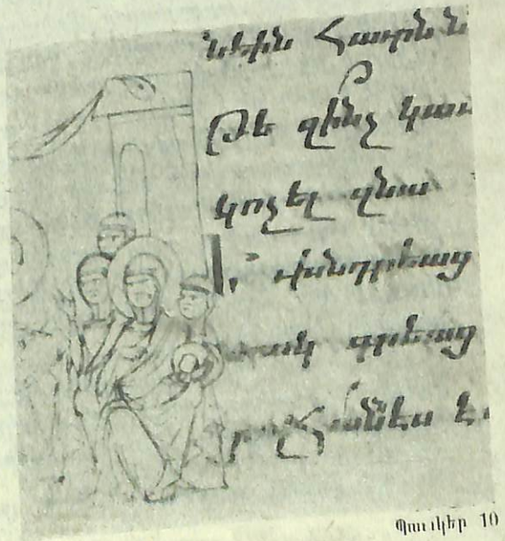
Պատկեր 7

Պատկեր 9

Պատկեր 6

Պատկեր 10

© National Library of Armenia

1950ը, ինչպէս նաեւ արուեստով ասոնց մօտ երկու ուրիշ մատեաններու մէջ՝ վաստակ արքայկըօր Աւետարանը (Երուսաղէմ, թիւ 2568) եւ Երեւանի «ութ նկարիչներու» ըսուած Աւետարանը (Մատենադարան, թիւ 7651)։ Այս վերջի օրինակը հար եւ նման է Վիեննայի Աւետարանին նկարին (նկար 4)։ Ծառը փոխանակ միակտոր ըլլալու հինգ մասերու բաժնուած է՝ վարէն վեր նայելով առաջի երեք բաժիններուն մէջ կը տեսնենք Դաւիթ, Սողոմոն եւ Մարիամ, քովերնին մէյ մէկ մարգարէով, յետոյ Յեսուսի կնանդրին եւ բոլորակին վերը, հրեշտակներով շրջապատուած լուսապսակի մը մէջ, Ս· Երրորդութիւնը։ Երբեմն, ինչպէս Երուսաղէմի թիւ 1950 Աւետարանին մէջ, Ծննդեան տեսարանը Ս· Երրորդութեան տեղը կը գրաւէ, (նկար 5) իսկ Վիեննայի Աւետարանի ծագկողը պահելով Ս· Երրորդութեան խմբանկարը, Ծնունդը կիսախորանին մէջ դնած է։ Կիլիկեան ուրիշ Աւետարանի մը մէջ, Երուսաղէմի թիւ 1946, Ծննդեան նկարիկը նոյնպէս կիսախորանին մէջ նկարուած է, եւ քովը կանգնած Դաւիթ եւ Սողոմոնը կը յիշեցնեն Յեսսէի ծառին պատկերը, որ պատկը դանց առնուած է։

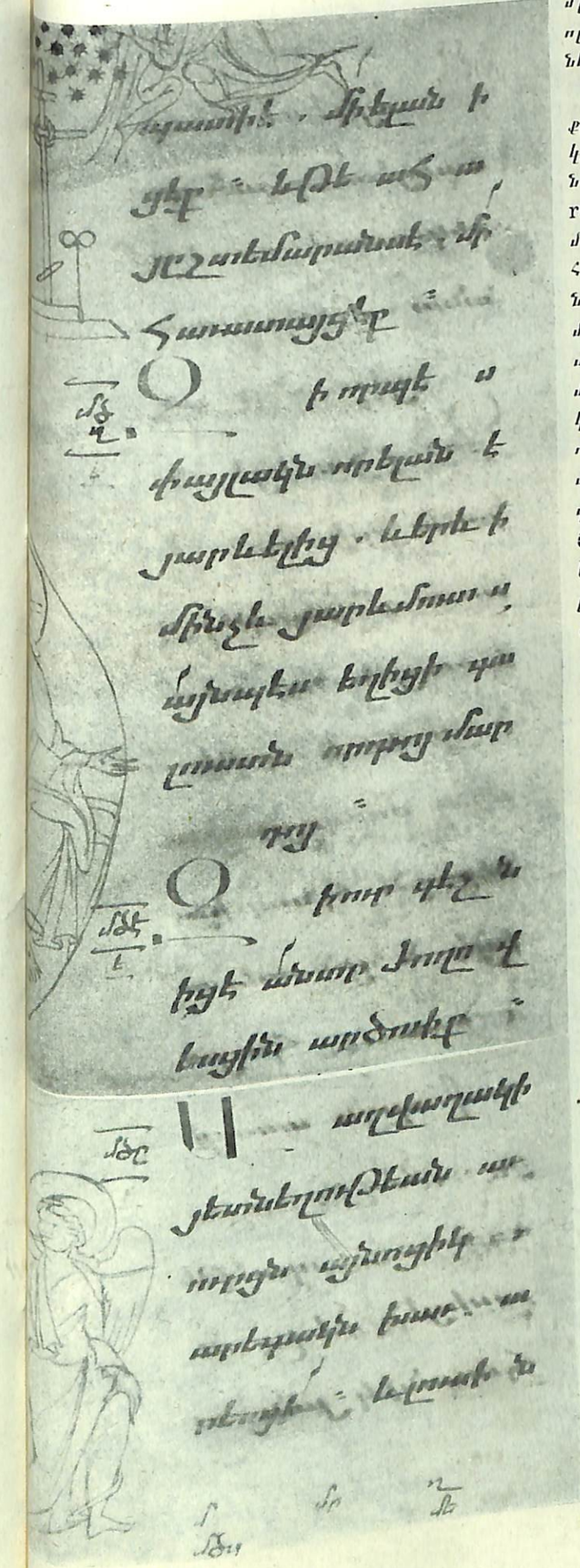
Ս· Երրորդութեան պատկերը, որմէ՛ն Հայր Ասուած, Յեսուս մանուկ եւ դիրկը Ս· Հոգին պատանակերպ, ԺԳ· դարուն Յեսսէի «ծառէն» անկախ ալ երեւան կու գայ կիլիկեան ձեռագիրներու մէջ։ Երեւանի թիւ 7651, «ութը նկարիչներու» Աւետարանին մէջ գայն կրկին անգամ կը տեսնենք խաչելութեան նկարներուն չարքին՝ «Ասուած, Ասուած իմ ընդէ՞ր թողիր զիս» բառերուն մօտ[4]։ Վասակ արքայկըօր Աւետարանին մէջ Երրորդութեան պատկերը Յովհաննէս Մկրտչի վկայութեան տեսարանին մաս կը կազմէ եւ դծուած է «ԶԱսուած ոչ ոք եհան երբէք, բայց միածինն որդի որ է ի ծոց հօր, նա պատմեաց» տողերէն քիչ վեր (նկար 6)։ Վիեննայի ձեռագրի ծագկողն ալ այս տողերուն կ'անդրադառնայ, բայց բնագրին աւելի հաւատարմօրէն հետեւելով միայն Միածինն Որդի է ծոց Հօր կը ներկայացնէ եւ ո՛չ աղաւնին (նկար 7)։

Կան նաեւ պատկերներ որոնք Յեսսէի խօսքերուն կը վերաբերին, ինչպէս երկրորդ պալատեան տեսարանը։ Լուսանցքի վերը կը տեսնենք ասպետը որ երկնքէն կ'իյնան եւ «նչան մարգոյ յերկինս» (Մատթ· Իդ· 29–30), պահնքն Գողգոթայի խաչը փշապսակով եւ քովը պեղարդը եւ սպունգը։ Յետոյ կու գան Յեսսէ, եւ փողահար հրեշտակը՝ «որդի մարգոյ եկեալ է վերայ ամպոյ երկնից... եւ առաքեսցէ զհրեշտակս իւր փողով մեծաւ» (նկար 8)։ Երկրորդ պալատեան պատկերով յաճախ կը տեսնուի Կիլիկեան մատեաններու մէջ, եւ պրեթէ միշտ տարբեր ձեւով մը։ Հեթում եւ Ներսէս Լամբրոնացիի Աւետարանին մէջ երկու հրեշտակներ խոշոր լուսապսակ մը կը բռնեն, որուն մէջ նկարուած են դահը եւ խաչը[5]։ Թորոս Ռոսլին այս տիպարին կը հետեւի, միայն փոքր տարբերութիւններ ներմուծելով, 1262 թուի Աւետարանին մէջ (Baltimore, Walters Art Gallery, թիւ 539), բայց տակէ երկու տարի առաջ ուրիշ պատկեր մը հնարած էր նկատի ունենալով նախորդ համարը՝ «Զի ուր պէշն իցէ, անդր ժողովեսցին արծուիք։ Վարվապետի յետ նեղութեան աւուրցն այնոցիկ՝ արեգակն խաւարեսցի, եւ լուսին ո՛չ տացէ զլոյս իւր, եւ աստեղք անկցին յերկինից։ Երուսաղէմի թիւ 251 Աւետարանին մէջ լուսանցքին վրայ, վերէն վար նկարուած են խաչ մը, արծիւները, արեգակը, լուսինը եւ աստղ մը։

Տարբ կաւանայ աստղը սերտ կերպով կապուած է երկրորդ պալատեան եւ վերջին պատատանին դուշակութեան հետ, եւ կիլիկեան ծագկողները աստղին բուն իմաստը չհասած են պէս պէս ձեւերով։ Ներկայ օրինակին մէջ Պետրոս առաքեալ իմաստուն կոյսերը դէպի դրախտին դուռը կ'առաջնորդէ՝ մինչ հրեշտակ մը, սուրը բարձրացուցած յիմար կոյսերուն կը սպառնայ (նկար 9), Վաշինկթոնի, Freer Gallery-ի թիւ 32·18 Աւետարանին մէջ· իմաստուն կոյսերը, ձեռքերնին վառ ջահեր բռնած, եկեղեցիէն ներս մտած են եւ Յեսուս դանդաղ կ'օրհնէ, իսկ յիմարները ի դուր փակ դրան կը խրեն լալով վերջին դատաստանի փողին ձայնը։ Թորոս Ռոսլին, իր 1262ին ծագկած Աւետարանին մէջ, յիմար կոյսերը վերջին դատաստանի խմբանկարին հետ կը ներկայացնէ՝ Յեսսէի ալ կոմպոզ բազմած առաքեալներէն

[4] Նոյնը, պատկ· 41։

[5] Վենետիկ–Ս· Ղազար, թիւ 1635· S. Der Nersessian, *Manuscrits arméniens illustrés ... de la Bibliothèque des Pères Mekhitaristes de Venise*, Paris, 1937, fig. 52.

Պատկեր 8

մին, վճռական չարժումով գուրզը կը պոչէ որպէս զի յիմար կոյսերը չհամարձակին ներս մտնել[6]։

Տէրէն նեղութեան պատճառաւ լուսանցքի նկարիկները դէպքերը չատ պարզ ձեւով կը ներկայացնեն, սակայն եւ այնպէս քանիցս նորութիւններ կամ հետաքրքրական iconographie մը կը պտնուի։ Առնենք օրինակի համար այն մանրանկարը ուր Զաքարիայ Յովհաննէսի անունը կը գրէ (նկար 10)։ Մէջհանդէսի արուեստի մէջ ընդհանրապէս մէկ քահանաները ներկայ կ'ըլլան, կամ այն մէկ աւետարանը Յովհաննէսի Մննդեան նկարին մաս կը կազմէ։ Այնտեղ մատերիմ խումբ մը կը տեսնենք, եղիսաբէթ մանուկը վերկը, ուրիշ կանայք եւ երեսոյ մը։ Յեսուսի թագման պատկերն ալ մատեմբ կը տարբերի սովորական ձեւերէն՝ Յովհէփ Արիմաթեացին Յեսուսի մարմինը կռանով կը պատէ մինչ Մարիամ եւ Յովհաննէս գայն կը համբուրեն։ Այս բնդունուած ձեւ մըն է, բայց մեր ծագկողը նկարած է վերեւ երկինքը՝ ուրկէ հրեշտակներ գալի վար կը սլանան (նկար 11)։

Վիեննայի Աւետարանի ծագկողը, ինչպէս միւս կիլիկեան արուեստագէտները, կը խուսափի մէօրինակութենէ, նոյն տիպարները ներս կրկնութենէն, եւ կը ջանայ կարելի եղածին չափ նորութիւններ մէջ բերել։ Նկատի ունենալով իր այս ձգտումը, ուրիշ մանրանկարներու հետ եկած նմանութիւնները նկատելի են, մանաւանդ ո՛չ սովորական ձեւերուն մէջ, եւ ասոնք գոյց կու տան որ այդ մատեաններուն գեղարուեստական նոյն մէջավայրին կը պատկանին։ Խորհրդները եւ սկզբնաթերթերը նկատելով նշանակելի բաղդատական օրինակները, տեսնենք նաեւ մի քանի ուրիշ օրինակներ լուսանցքներուն մէջ։

Յովհէփի երազին տեսարանը նկարուած է փոքր բոլորակի մը մէջ որ սրածայր, սղոյանման կիսատեսիլներով շրջապատուած է (նկար 12)։ Այս բացառիկ ձեւ մըն է, որուն նմանը կը գտնուի լոկ ծանօթ միայն երկու ձեռագիրներու մէջ, որոնք արդէն քանիցս յիշեցինք։ Երեւանի «ութը նկարիչներու» ըսուած Աւետարանը, թիւ 7651, Յովհէփի երազը նոյն կերպով եւ նոյն ձեւ բոլորակի մը

[6] S. Der Nersessian, *Armenia and the Byzantine Empire*, Cambridge (Mass.), 1945, pl. XXVIII.

© National Library of Armenia

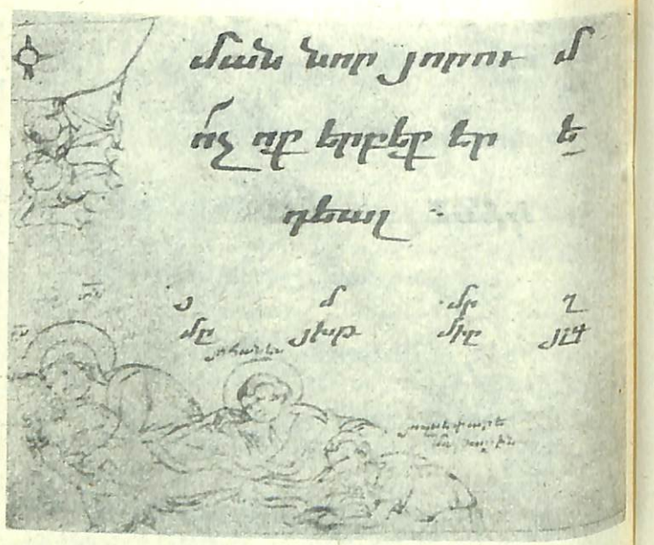
մէջ կը ներկայացնէ, իսկ Վասակ արքայեպիսկոպոս Աւետարանին մէջ նման զարդարուն բոլորակներ կան քանի մը լուսանցանկարներու շուրջ, ինչպէս Աւետումը, Մարիամի եղիսաբեթին այցելութիւնը (նկար 13)։

Մոգերու երկրպագութիւնը մասամբ կորսուած է եւ կը մնայ միայն Մարիամ, մանուկը գիրկը, գմբեթաւոր չէնքի մը առջեւ նստած։ (նկար 14) Մարիամի եւ Յիսուսի նստուածքը, չէնքին կէսպատանքը իր բարակ սիւներով, սրածայր գմբեթով եւ բուսական զարդերով, վերեւ փայլող խոշոր աստղը կրկնութիւնները են Երեւանի թիւ 7651 Աւետարանի նկարին եւ այս ձեւը կը տարբերի նոյն շրջանի ուրիշ ձեռագիրներու մէջ պատուող պատկերներէն[7]։

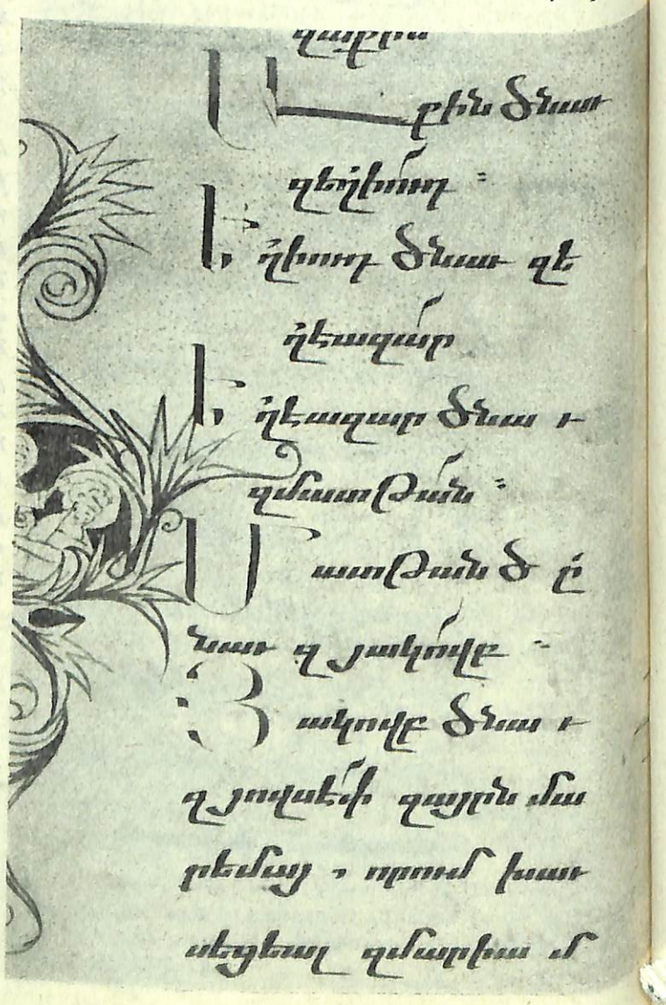
Յիսուսի փորձութեան տեսարանէն միայն սատանան կը մնայ այժմ Վիեննայի ձեռագրին մէջ, բայց այս փոքր մասն ալ նշանակալից է, որովհետեւ սատանան սովորականէն չատ աւելի տարբեր ձեւ մը ունի՝ փոքր, նիհար մարմին մը, թռչունի թեւերով եւ ոտքերով ցանցառ մազերը գլխուն վրայ ցցուած։ Ձիշդ նոյն կերպարանքով սատանաները կը տեսնանք Մատենադարանի թիւ 7651 Աւետարանին փորձութեան աւելի ընդարձակ տեսարանին մէջ։

Հայ մանրանկարչութեան արուեստը իր զարգացման կը հասնի Կիլիկիոյ ԺԳ. դարու ընթացքին։ Արքայական ընտանիքի, կաթողիկոսի եւ ուրիշ բարձրաստիճան եկեղեցականներու համար պրուած ձեռագրերը հոյակապ գործեր են, ոսկի յատակի վրայ նուրբ գոյներով վրձինուած չքեղ նկարներով։ Յիսուսի կեանքի կարեւոր դէպքերը, որոնք եկեղեցիին գլխաւոր տօներուն կը համապատասխանեն, գարերէ ի վեր ներկայացուած էին քրիստոնէական արուեստի մէջ եւ հաստատ ձեւեր ստացած։ Այս թեմաներուն մէջ նորութիւններ ներմուծելը դժուար էր, թէեւ կան բացառութիւններ։ Ծաղկողները աւելի ազատ էին երկրորդական տեսարաններ ներկայացնելու պարագային եւ այստեղ է որ կիլիկեան արուեստագէտներուն տեղծագործ տաղանդը ցայտուն կերպով կ'արտայայտուի։ Այս տեսակէտով համեմատ նկարներով ծագկուած ձեռագիրները նոյնքան

[7] R. Drampian, «*Iz istorii armianskoi miniatiuri XIII—XIV v. v.*», Տեղեկագիր հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիայի, 1948, թիւ 5, էջ 63, պատկ. 2։

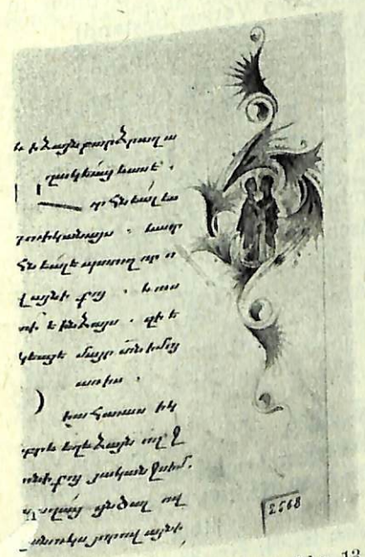
Պատկեր 11

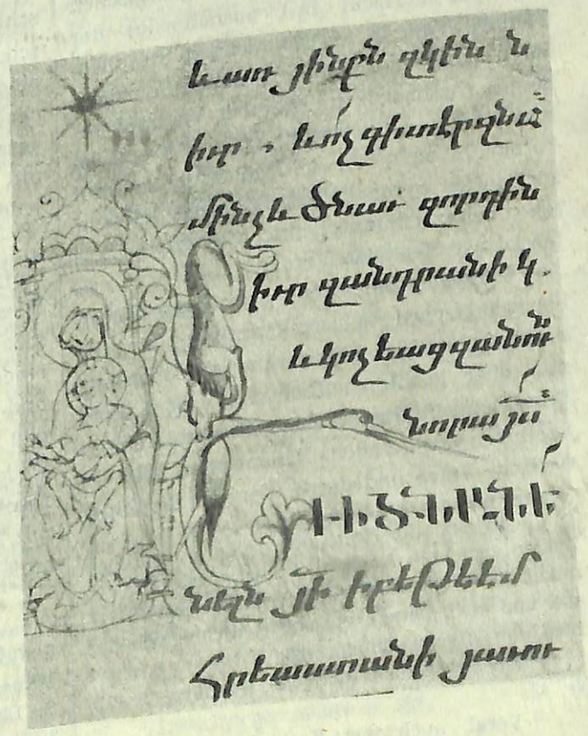
Պատկեր 12

հետաքրքրական են որքան մեծաթիւէք մատեանները, եւ այս կարգի օրինակներէն մին է Վիեննայի թիւ 238 Աւետարանը։ Սա, իւր բազմաթիւ փոքր լուսանցանկարներովը, կարելի է ըսել մէկ առ մէկ նայած է Ա9։ դարու վերջի տաճկահնարու արուեստի եւ պանդան հոսանքներու հատկանիշներով։

Ուսումնասիրելով Վիեննայի Աւետարանի նկարները եւ զարդերը նմանօրինակ ձեւեր կը գտնենք ո՛չ թէ Ռոսլինի կամ ընդհանուր առմամբ Հռոմկլայի դպրոցի արտադրութիւններու մէջ, այլ կիլիկեան ձեռագիրներու մէջ, որոնց ամենակարեւորներն են Վասակ արքայեպիսկոպոսի Աւետարանը (Երուսաղէմ, թիւ 2568) եւ Մատենադարանի թիւ 2629, 7651 եւ 9222 Աւետարանները։ Ասոնց եւ յարակից մատեաններուն մէջն է որ բազդատելի օրինակներ պտնենք քիչ ընդհանրացած թեմաներու համար, ինչպէս՝ սիւնակներու խարխնները մարգարէներու պատկերներով, Մարկոսի եւ Յովհաննէսի Աւետարաններու սկզբնատառերը, Յեսսէի «ծառ»ը, Ս. Երրորդութեան նկարը, զարդարուն բոլորակներու մէջ գծուած տեսարանները, սատանային յատուկ կերպարանքը, մոգերու երկրպագութեան մէջ Մարիամը պահին եւ գմբեթաւոր չէնքին ձեւը։ Երեւանի եւ Երուսաղէմի վերեւ յիշուած ձեռագրները երբեմն Թորոս Ռոսլինի վերագրուած են, բայց թէ՛ նկարչական ոճով, թէ՛ գործածուած թէքնիկական միջոցներով, եւ թէ՛ յաճախ պատկերագրութեան ձեւերով այս մատեանները կը տարբերին Ռոսլինի սատրապրութիւնը կրող ձեռագիրներէն եւ դեղարուեստական տարբեր հոսանք մը կը ներկայացնեն։ Այս դպրոցի գլխաւոր վարպետներուն անուններուն մեզ չեն հասած, ո՛չ ալ բուն կեդրոնը ծանօթ է։ Անոր գործունէութեան ասպարէզին, հմտական սկզբունքներուն եւ առանձնայատկութիւններուն ծանօթանալու համար հարկաւոր է որ բոլոր խումբը մօտէն ուսումնասիրուի, ինչ որ պիտի չնամայ ընել ապագային։ Ներկայ յօդուածը աւելի տուաւ քանի մը կէտեր ճշդելու, ուղեցի մանաւանդ մատնանշանքներու ուղղութիւնը հրաւիրել ձեռագրի մը վրայ, որ ճարտար գրչի մը կողմանէ ծաղկուած է։

Պատկեր 13

Պատկեր 14

© National Library of Armenia